

Przystanek historia

<https://przystanekhistoria.pl/pa2/tematy/konspiracja/23524,Konspiracyjny-NIK-w-latach-1942-1945-Struktury-kontrolne-Panstwa-Podziemnego.html>

Kadr z filmu IPN "Niezwyciężeni"

ARTYKUŁ

Konspiracyjny NIK w latach 1942-1945. Struktury kontrolne Państwa Podziemnego

OKRES HISTORYCZNY

(1939-1945) II wojna światowa

Autor: WALDEMAR GRABOWSKI 20.02.2022

Utworzenie podziemnych struktur państwowych (Polskie Państwo Podziemne) w okupowanej Polsce spowodowało konieczność wprowadzenia ich kontroli. W 1942 r. po długich przygotowaniach i uzgodnieniach powołano do życia Sekcję

Kontroli w Delegaturze Rządu na Kraj.

Pierwsze struktury kontrolne

Już w Służbie Zwycięstwu Polski drugim zastępcą Dowódcy Głównego był Komisarz Cywilny. Podlegały mu referaty, w tym referat zbiórki środków pieniężnych i kontroli wydatków. Pierwszym Komisarzem był Stefan Starzyński, następnym – Mieczysław Niedziałkowski. Po jego aresztowaniu Komisarzem został dotychczasowy zastępca Leon Nowodworski.

Działalność SZP trwała tylko kilka miesięcy, gdyż rząd gen. Władysława Sikorskiego powołał w listopadzie 1939 r. jako jedyną konspiracyjną organizację wojskową Związek Walki Zbrojnej. Do końca czerwca 1940 r. siedziba Komendy Głównej ZWZ znajdowała się we Francji. Kontrolę gospodarki pieniężnej w KG ZWZ miała przeprowadzać Komisja wyznaczona przez Komendanta Głównego. W skład Komisji weszli gen. Gustaw Paszkiewicz, ppłk dypl. Albin Habina oraz przedstawiciel Ministerstwa Skarbu urzędnik Jarosław Łuba¹. Kontrola została przeprowadzona w dniach 12-14 czerwca 1940 r. i obejmowała cały okres funkcjonowania KG od 26 października 1939 r. (sic!).

Aparat kontrolny w okupowanej Polsce zaczęto formować w jesieni 1942 r. Na czele utworzonej wówczas Sekcji Kontroli („710”, „Izba”, „NIK”) stanął radca prawny Zarządu Miejskiego m.st. Warszawy Stanisław Peszyński (1902-1944).

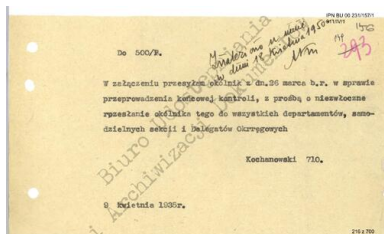
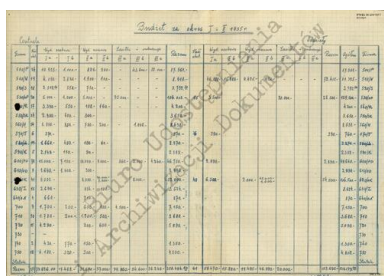
30 czerwca 1940 r. gen. Stefan Rowecki został mianowany Komendantem Głównym ZWZ. W następstwie „przeniesienia” Komendy Głównej ZWZ do kraju funkcje kontrole w zakresie spraw pieniężnych miał przejąć Główny Delegat Rządu. Jednakże zarówno gen. S. Rowecki, jak i jego następca, gen. Tadeusz Komorowski sprzeciwiali się takiemu rozwiązaniu. Ostatecznie kontrole finansowe przeprowadzała Komisja Rewizyjna powoływana przez Komendanta Głównego ZWZ/Dowódcę Armii Krajowej. W jej skład wchodził m.in. Kazimierz Drewnowski, Mikołaj Dolanowski (Jan Karwowski), Tadeusz Sułowski oraz Klemens Remer.

Protokół kontroli wydatków za 1940 r. został podpisany 31 maja 1941 r. pseudonimami, a uczynili to: Seweryn

Kozicki, Juliusz Kotarba, Józef Kulesza oraz Konrad Dąbrowski. Natomiast protokoły kontroli za kolejne lata były podpisywane przez J. Karwowskiego, J. Kotarbę oraz J. Kuleszę. W takim składzie Komisja dotrwała do wybuchu Powstania Warszawskiego. W lecie 1945 r. kontrolę „organizacji wojskowej” miała przeprowadzić Sekcja Kontroli Delegatury Rządu, choć dotyczyło to już raczej Delegatury Sił Zbrojnych na Kraj niż Armii Krajowej (rozwiązanej 19 stycznia 1945 r.).

Komisja Rewizyjna ZWZ-AK prowadziła swoje badania co kwartał; obejmowały one:

- a/ preliminarz
- b/ księgowość, kontrolę i kasę,
- c/ przedsiębiorstwa i magazyny.

Co kwartał kontrolowała Komisja dziennik kasy podręcznej, sprawdzając go z kontami oddziałów i ruchem walut. Również co kwartał kontrolowano zapisy księgowości i ich zgodność z wszystkimi dowodami z oddziałów oraz porównywano zapisy z kasy głównej i podręcznej, ruchem walut, konta oddziałów, dziennik kasowy oraz transakcje walutowe.

Z uwagi na duży zakres prac wprowadzono trzyosobowe Komisje Rewizyjne w poszczególnych okręgach ZWZ-AK, które dokonywały analogicznych kontroli kwartalnych przed odesłaniem ich do Komendy Głównej. Po dokonaniu kontroli przez Komisję dokonywano zniszczenia dowodów kasowych.

Sekcja Kontroli

Obok ZWZ-AK w ramach Polskiego Państwa Podziemnego funkcjonował pion tajnej administracji oraz Polityczny Komitet Porozumiewawczy (od 1944 r. Rada Jedności Narodowej). Budżet Delegatury Rządu na Kraj, tworzonej od 1940 r. podlegał zatwierdzeniu przez PKP oraz rząd RP w Londynie. Natomiast aparat kontrolny w okupowanej Polsce zaczęto formować w jesieni 1942 r. Na czele utworzonej wówczas Sekcji Kontroli („710”, „Izba”, „NIK”) stanął radca prawny Zarządu Miejskiego m.st. Warszawy Stanisław Peszyński (1902-1944). W krótkim czasie został opracowany „Regulamin budżetowania i kontroli finansowej”. Przy opracowywaniu przepisów regulujących gospodarkę finansową współpracowano ściśle z Sekcją Finansowo-Budżetową („700”).

Sekcja Kontroli funkcjonowała praktycznie do końca sierpnia 1945 r. Poza kierownikiem tworzyło ją sześciu referentów oraz kilka kobiet (sekretarka i łączniczki). Byli to: Zbigniew Heidrich, Adam Kowalski, Bohdan Beuth – przedwojenny naczelnik wydziału III w NIK, Jerzy Horski, Lubomir Plebański, Władysław Ćwikiel, Wanda Grzybowska, Zofia Rajkowska, Lucyna Słubicka, Irena Karls, Stefania Rudnicka.

Kontrole (...) miały na celu stwierdzenie, „czy czynności gospodarcze i finansowe poszczególnych komórek i ogniw są legalne, celowe i oszczędne. Przez legalność rozumieć należy zgodność z zatwierdzonym budżetem, przez celowość – wybór właściwego sposobu wydatkowania we właściwym czasie dla uzyskania zamierzonego celu, wreszcie przez oszczędność – zawiadywanie środkami finansowymi ze starannością dobrego gospodarza”.

Sekcja dokonywała co dwa miesiące kontroli finansowej poszczególnych komórek delegatury. Kontrole te miały na celu stwierdzenie, „czy czynności gospodarcze i finansowe poszczególnych komórek i ogniw są legalne, celowe i oszczędne. Przez legalność rozumieć należy zgodność z zatwierdzonym budżetem, przez celowość – wybór właściwego sposobu wydatkowania we właściwym czasie dla uzyskania zamierzonego celu, wreszcie przez oszczędność – zawiadywanie środkami finansowymi ze starannością dobrego gospodarza”². Kontrolowane komórki były zobowiązane przedłożyć członkom sekcji wszystkie dowody i udzielać wszelkich

wyjaśnień. Pracownicy sekcji nie mieli prawa wydawania bezpośrednich poleceń i zarządzeń kontrolowanym komórkom, a tylko przedstawiali uwagi przełożonym tych komórek. W razie nieuwzględnienia zaleceń pracowników sekcji jej kierownik miał prawo interwencji u Delegata.

Kierownik sekcji składał sprawozdanie ze swojej działalności Delegatowi Rządu, a ten po upływie każdego okresu budżetowego (dwa miesiące) przedstawiał ogólne „zamknięcie rachunkowe” za ten okres Radzie Jedności Narodowej. Z jej ramienia prawo kontrolowania finansów delegatury i jej poszczególnych komórek miała Komisja Kontrolująca złożona z dwóch osób, które nie mogły być pracownikami Delegatury.

W początkowym okresie kontroli podlegały jedynie komórki szczebla centralnego w Warszawie (departamenty i samodzielne sekcje), następnie od 1943 r. kontrolowano już także delegatury okręgowe (wojewódzkie), a w 1944 r. bezpośrednie kontrole docierały już przynajmniej do niektórych delegatur powiatowych.

Bieżące kontrole nie były jedynymi polami działalności Sekcji – jej kierownik utrzymywał kontakt z kilkoma przedwojennymi pracownikami Najwyższej Izby Kontroli. We współpracy z nimi przygotowano:

- projekt ustawy o uruchomieniu NIK;
- projekt ustawy o NIK (zmieniający ustawę przedwojenną).

Ponadto kierownictwo Sekcji przeprowadziło „wstępną weryfikację przedwojennego personelu N.I.K.P. i niektórych Izb Okręgowych”.

W trakcie Powstania Warszawskiego został zamordowany S. Peszyński. Nowym kierownikiem Sekcji został w grudniu 1944 r. dotychczasowy zastępca dyrektora Departamentu Spraw Wewnętrznych Delegatury Rządu, były senator RP Wiktor Wacław Januszewski (1880-1953).

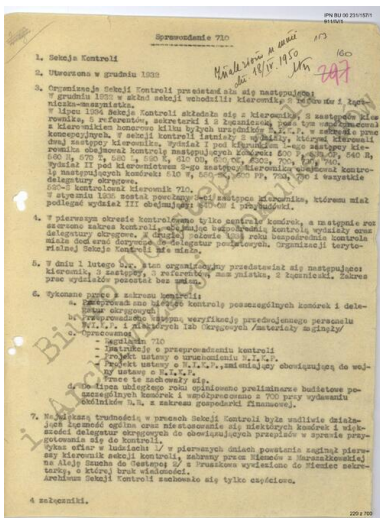
„Okólnik nr 29”

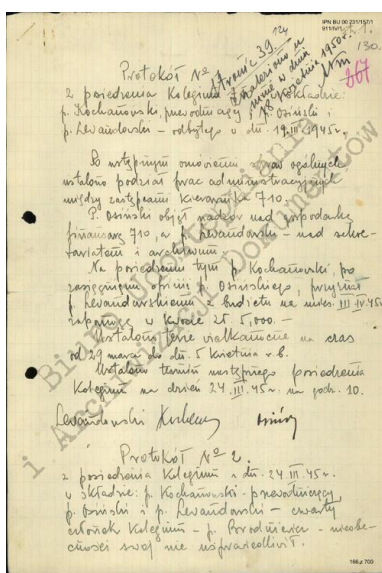
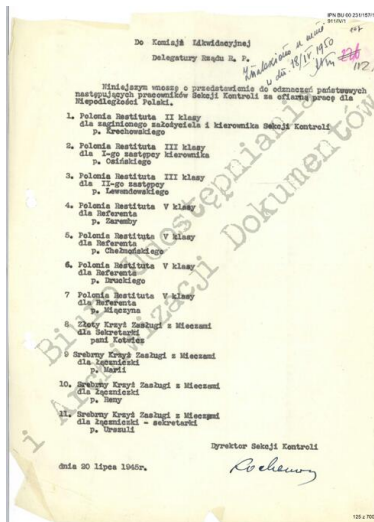
29 sierpnia 1945 r. zakończyła działalność Sekcja Kontroli. Wówczas była już zainstalowana w Polsce nowa „ludowa” władza. Jej służby bezpieczeństwa przez długie lata ścigały żołnierzy i pracowników Polskiego Państwa Podziemnego. Również Sekcja Kontroli podlegała gruntownemu

Zajęcie całego terytorium państwa polskiego przez Armię Czerwoną oraz zapowiedź przeprowadzenia w Polsce wolnych wyborów wpłynęły na działalność partii politycznych wchodzących w skład Rady Jedności Narodowej. Podobnie jak została zlikwidowana Armia Krajowa, również Delegatura Rządu przygotowywała się do zakończenia swojej kilkuletniej działalności. Wicepremier Jan Stanisław Jankowski („dr Klonowski”) zarządził 26 marca 1945 r. przeprowadzenie „końcowej kontroli” wszystkich departamentów, samodzielnych sekcji oraz delegatur okręgowych. Kontrola obejmowała okres od poprzedniej kontroli do 28 lutego 1945 r. Ten „okólnik nr 29”, przygotowany jeszcze przez J.S. Jankowskiego, po aresztowaniu 27-28 marca piętnastu przywódców Polskiego Państwa Podziemnego został faktycznie wydany 17 kwietnia przez Stefana Korbońskiego, który uzyskał prawo kierowania bieżącą działalnością Delegatury Rządu jako dyrektor Departamentu Spraw Wewnętrznych.

Wszystkie kontrolowane komórki organizacyjne były zobowiązane do przedstawienia wszystkich dowodów księgowych. Po kontroli i ewentualnych uzgodnieniach, komórki te były zobowiązane do wpłacenia salda kasowego do Kasy Głównej. Choć w dokumencie jest mowa o „kontroli końcowej” to nie oznaczała ona automatycznego zakończenia pracy tajnej administracji polskiej. Nadal funkcjonowało Biuro Prezydzialne, Departament Spraw Wewnętrznych, Departament Informacji i Prasy.

Faktycznie dopiero w pierwszych dniach lipca 1945 r. zapadła decyzja o likwidacji tajnej administracji, a także o samorozwiązaniu się Rady Jedności Narodowej. Powołano Komisję Likwidacyjną.

Natomiast 29 sierpnia 1945 r. zakończyła działalność Sekcja Kontroli. Wówczas była już zainstalowana w Polsce nowa „ludowa” władza. Jej służby bezpieczeństwa przez długie lata ścigały żołnierzy i pracowników Polskiego Państwa Podziemnego. Również Sekcja Kontroli podlegała gruntownemu rozpracowaniu.

W archiwach zachowały się liczne protokoły kontroli poszczególnych komórek organizacyjnych Delegatury Rządu. Natomiast jeżeli chodzi o kompleksowy raport z całościowej kontroli, to takim materiałem dysponujemy odnośnie do roku 1943 – liczy on ponad 40 stron. Drugim równie cennym zestawem dokumentów są protokoły z końcowego okresu funkcjonowania Polskiego Państwa Podziemnego. Bez ich znajomości nasza wiedza o polskiej konspiracji będzie ułomna³.

¹ M. Ney-Krwawicz, *Biuro generała Sosnkowskiego. Komenda Główna Związku Walki Zbrojnej we Francji listopad 1939 – czerwiec 1940*, Warszawa 1996, s. 56-62.

² BZNO, 16601/II, papiery Władysława Świrskiego, k. 1-4, Regulamin w sprawie kontroli i prowadzenia rachunkowości.

³ Tylko w niewielkim stopniu niwelują ten brak publikacje: W. Grabowski, *Protokoły posiedzeń Kolegium Sekcji Kontroli Delegatury Rządu na Kraj z okresu marzec-sierpień 1945 roku*, „Zeszyty Historyczne WiN-u” 2015, nr 42, s. 267-288. [ISSN 1230-106X].

COFNIJ SIĘ